

Արձակ, Պատմվածք, Հայ գրականություն

ՎՐԹԱՆԵՍ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

ԿՈՒՑՐԸ

1

Չնայելով որ ճոթեղենի երկու խանութ միայն կար գյուղական հրապարակում, բայց Կիրակոսենց Գալոյին անհամեմատ ավելի լավն էր: Նախ, որ Սարոյենց Թորոսի խանութի նման «ջուղի բազար» չէր. այսինքն, ամեն ինչ միմյանց կողքի և իրար վրա լցրած՝ մի նեղ ու ցածրիկ ծակ.— մաստակը չթի կողքին, պապիրոսը ապակու մոտ և ձեթի տակառի առաջ. նեֆտի ու մագութի ամաններն էլ, ներս մտնելուն պես, քթիդ տակը:

Ո՛չ, Գալոյի տղան ծառայել էր քաղաքում, մարդ էր տեսել, խանութ կառավարել գիտեր: Ճոթեղենը կարգով, մաքուր դարսած խանութի մի մասում, առանձին, ապակեպատ դռնով բաժանմունքի մեջ. իսկ այս մյուսը ծառայում էր միմիայն մանրուքի՝ ապակեղեն, երկաթեղեն, ուտելիք, ծխելիք. մագութը, ձեթն ու նեֆտն էլ ծածկված դռան ետևը:

Բացի դրանից, խանութի առջև գտնվող հովանոցաձև պատշգամբն ավելի լայն էր, գետինը ավագ փռած, սյուները հարթ գունավորված, իսկ դռան կողքին Գալոյի տղան խնամքով շինել էր մի երկար նստարան՝ վրան խոտով ու կտավով օթոց կապած:

Այդտեղ էր, որ գյուղի մեջ մի պտույտից հետո վարժապետը հրավիրեց մեզ նստելու:

Իսկապես, տեսարանն էլ այդտեղից վատ չէր: Ճիշտ մեր դիմացը ցցվում էր շաքարի գլխին նմանող Ծաղկասարը՝ ամենաբարձր այդ բլուրը լեռնադաշտի մեջ, որի կրծքից դեպի վտակն էր խոնարհվել գյուղը՝ իր տների կղմինդրյա տանիքներով և գլխին, իբր աննման ծոպավոր զարդ, ուներ կարմիր, դեղին և կապույտ շերտերից խառն մի ստվեր, որ վայելչորեն նոսրանալով ծայրերից, գույնզգույն երիզներ էին դնում պուրակի կողերին, հասնում—գցվում էր ամենաբարձր կետին կոթնած ժայռերը և երկնքի պարզ— կապույտ խորքի վրա նկարում գեղատեսիլ գունազանություն:

Ծաղկավետ զառիվայրի վրա էր կանգնած գյուղը: Պարտեզների շարքը հասնում էր մինչև դաշտը կտրող վտակին. այնուհետև, ոչ ավելի քան երեք վերստ լայնություն ունեցող արտերի ծայրից ցցվում էին անտառոտ լեռների կույտերը:

Եվ ծաղի՛կ, ծաղի՛կ, բյուրավոր, անհաշիվ, անուշահոտ ու կենսապարար: Առավոտյան թարմ օդի մեջ բուրում էին նրանք արբեցնելու չափ...

Այնտեղ, ուր նստել էինք, գրեթե գյուղի կենտրոնն էր, ցեխոտ ու աղտոտ մի փոքրիկ տարածություն, բացված երեք գլխավոր փողոցների միացման կետի վրա: Հի՛նգ, թե վեց էին խանութները. երևում էին - դերձակ, կոշկակար, այլև մի պայտար, որ կքված մի անկյունում, պայտեր էր շինում:

Գյուղացիներ այդ պահուն շատ չկային կանգ առած՝ հրապարակի վրա. եղածներն էլ ցանուցրիվ կանգնել խոսում էին այս-այն խանութի առաջ, մինչ սայլեր ճռճալով, կովեր բառաչելով՝ ծանրորեն անցնում էին մեր առջևից:

— Ինչպե՞ս է, հավանո՞ւմ եք մեր գյուղը:

Առաջնորդել էր մեզ, ցույց էր տվել գեղեցիկ շրջակայքը, գյուղական սիրուն եկեղեցին, հրավիրել էր ճաշակելու սառնորակ ու անուշահամ աղբյուրների ջրերը և այժմ ուզում էր մեր տպավորությունն իմանալ:

— Օ՛, այո՛, դրախտ է այստեղ,— գոչեց ոգևորությամբ ծերունի ընկերս,— երևի այստեղ ապրողը չի՛ մեռնի:

Սյունին կռթնած և մեզ ականջ դնող Գալոյի որդին և վարդապետը ծիծաղեցին:

— Չի՛ մեռնիլ,— ասաց վերջինս,— ինչպե՛ս չէ, դուք խո տեսա՞ք ծեր գերեզմանատունը:

— Այո, բայց շատ գերեզմաններ չկային...

— Նորն է. հինը լցվել է արդեն... Հիվանդություններ շա՛տ կան գյուղում, միամի՛տ եղեք, այստեղ էլ մարդիկ մեռնում են... գուցե ավելի շատ, քան քաղաքում:

— Ինչպե՞ս, հիվանդություննե՞ր այսպիսի շքեղ բնության մեջ... Վարժապետը Ժպտաց, հետո պահ մի մելամաղձոտ մնաց և ծերունի ընկերոջս դառնալով, ասաց.

— Ինչպես երևում է, դուք վաղուց է, որ քաղաքից դուրս չեք եկել... Այս բոլորը նոր և չափազանց սուր հակադիր է քաղաքի սեղմ օդին, փոշուն ու ժխորին... Այո՛, բայց մե՞նք... չե՞ որ մենք ծնվել ենք սրա՛ մեջ, սովոր ենք տեսնելու այս ամենը:

— Բնական է,— դիտեցի ես:

— Այո, բայց...— շարունակեց նա,— բայց այս բոլորն արդեն ձանձրացրել, վաղո՛ւց ձանձրացրել է մեզ, եթե կուզեք՝ նույնիսկ անտանելի դարձել... Ձեզ նման եկվորները միայն, երբ սքանչացումն են արտահայտում, մի քանի թուպով հաջողվում են հրապույրի նշույլներ զարթնեցնել մեր մեջ՝ դեպի հայրենիքի հողն ու անտառը... Անշա՛րժ, անկյանք գեղեցկություն, միշտ միևնույն բանը՝ միևնույն տեղում, ամեն թուպե... Եվ վերջապես ի՞նչ կա զմայլելու... ճշմարիտ է, վարդ ու ծաղիկով լի է երկիրը, բայց չե՞ որ փշեր կան, որքա՛ն փշեր... Ո՛չ, մարդկանց կողմից՝ իրա կարգին— դա անհաշիվ է, անհավոր. սակայն հենց բնությունն ինքն էլ փշեր է արտադրում. արյունոտող, հոշոտող փշեր...

- Դուք հոռետես եք. երևի մշտապես անփոփոխ, այլև միակերպ կյանքը զգվեցրել է ձեզ...

- Այո՛... մշտապե՛ս միակերպ... Սկսում է մարդ նույնիսկ ասելություն զգալ դեպի այդ ամենը... Մեր պարտեզն օրինակ. մտնել չեմ կարող. ծնված օրիցս նա ամեն օր աչքիս առջևն է իր սիրտ խառնող միաձևությամբ... Գոնե հնար լիներ փոփոխելու, ուրիշ ձև տալու նրան...

- Բարեգարդեցեք, նոր ծառեր տնկեք, մշակեք... ի՞նչն է խանգարում ձեզ:

Վարժապետը գլուխը երեքքրեց, հետո դառն ժպիտով ձեռքը պարզեց դեպի դաշտ ու լեռ և ասաց.

- Ի՞նչ եք տեսնում այդտեղ... Անտա՛ռ, եղևինների պուրակ, հետո՝ ծաղիկ, ոչ թե մի քանի, այլ մի քանի հարյուր տեսակ, բուրմունքով օդը լի. թռչունների ճովողյուն, վտակների կարկաչ... Այնպես չե՞, որ այդ բոլորը բանաստեղծական է, դրախտային... Ա՛հ, բայց, մնացեք էլի մի քանի օր և կտեսնեք, թե ի՞նչն է խանգարում մեզ բարեգարդելու մեր սիրտ խառնող միաձև բնությունը... Հանկարծ մեկ էլ տեսար մթնեց ամեն կողմ, հալված կապարի նման ամպերը եկան ծածկելու արև, երկնակամար, ապա մի խոնավ, զգվելի անձրև, այդ անիծյալ հյուսիսից

գալով, տեղաց ու տեղաց... Ո՛չ թե մի ժամ կամ գոնե մի օր... ո՛չ, այլ երբեմն մի ամբողջ շաբաթ՝ օր ու գիշեր, նույնիսկ երկու շաբաթ... Մշո՛ւշ, խոնա՛վ, ցե՛խ, ճահիճ՝ շուրջդ, տանդ առաջ, նույնիսկ տանդ մեջ... Եվ ամեն հրապույր կորսվում է, ամեն զվարթ դեմք մթացնում, ծաղիկներն էլ, կարծես, անհետանում են ճղփացող թացության մեջ, մարդիկ ջղային են դառնում, ատում բնությունը, ատում իրար... և խմում են, խմո՛ւմ... Ի՛նչ արած, պետք է վերջապես մի բան անել մոռանալու համար, որովհետև դա մեկ, երկու անգամ չէ, այլ ամբողջ տարին, ամեն տարի...

Ու լռեց՝ ծնոտը ձեռնափայտի կոթին կոթնեցնելով:

— Իզուր ես այդքան տխուր գույներ փռում մեր լեռնադաշտի վրա, վարժապետ,— խոսեց Գալոյի որդին սառը, անտարբեր շեշտով,— թվ օրեր էլ ունենք... ամեն տարի խո այսպես չէ՞...

- Մի՛շտ,— շեշտեց վարժապետը,— մեր աշըղ Մարտիրոսն իրավունք ունի, երբ երգել է թե՛ «Տարին 40 օր արևի երես չի տեսնում մեր երկիրը»...

Ինքը, իհարկե, չի տեսնի, որովհետև կույր է,— ժպտաց Գալոյի որդին,— բայց դեհ, որ 40 օր չլինի, այս բոլորը—պտուղ, ցորեն, գարի... ինչպե՞ս կաճի... Դուք դրան մի՛ լսեք,— դարձավ նա մեզ,— այսօր, ինչպես երևում է, քեֆը տեղը չի:

Այս բոլորը մի այնպիսի տարօրինակ հեգնախառն ձևով ասաց նա, որ նոր միայն սկսեցի ուշադրությամբ գննել այդ երիտասարդին: Անհաս, կանաչի էր՝ ծաղրո՞ւմ էր, թե, հիրավի, դեմ խոսում վարժապետին:

Կոթնել էր սյունին և կեցվածքի ու ժպիտների մեջ մի ինչոր, գյուղի համար՝ անսովոր, բան ուներ:

Գյուղացու նման էլ չէր: Հագել էր մաքուր և լավ. նույնիսկ օսլայած շապիկ, թեն առանց վզկապի:

Չնայելով, որ ակնարկը վարժապետին էր՝ աչքերի անկյուններով հազիվ նշմարվող հեգնական ժպիտի ծալքերով, սակայն հաճախ դառնում էր դեպի այս-այն կողմ հավաքվող կամ այս-այն կողմից անցնող գյուղացիների, և սուր, հետախուզող, նրանց շարժումներին միտքն ըմբռնել կամեցողի ուշադրությամբ՝ հետևում էր հրապարակի վրա եղածներին:

Ուզեցի խոսեցնել նրան՝ ըմբռնելու համար այդ տիպերը:

-Լավ խանութ ունե՞ք,— ասացի,— իսկ առևտո՞ւրը ինչպես:

-Ի՛հ,— արեց նա արհամարհությամբ,— եթե այս գյուղացոց նայեինք, մեր օրը օր չէր լինի:

Ու խուսափեց ինձ նայելուց:

-Պարոն Արշակը,— նկատեց վարժապետը,— առևտուր ունի շատ գյուղերի հետ. գալիս են ճոթ են տանում և փոխարենը իր ժամանակին յուղ, պանիր, ցորեն... Բացի դրանից, հայրը կարողության տեր է. ունի հողեր, զանազան եկամուտներ...

«Եկամուտ» բառը նա շեշտեց: Զգացի, բայց ձայն չհանեցի. իսկ Արշակն ուսերը թոթվեց և առանց առարկություն անելու՝ ակնարկը դարձրեց մի կողմը:

Մինչ այդ ծերունի ընկերս, որ անշարժ նստել և մանավանդ տխուր խոսքեր լսել երբեք չէր սիրում, ելավ, մոտ գնաց գյուղացիներին և նրանց հետ խոսակցության բռնվեց:

Ահա այդ միջոցին էր, որ մի ձիավոր, դուրս գալով եկեղեցու կողքի փողոցից, կանգ առավ հրապարակի վրա:

Նրա երևույթն անմիջապես շարժում առաջացրեց ամեն կողմ:

— Վա՛յ, Ալեքսեյն է... — ձայնեց իսկույն Արշակը և մի քանի քայլ դուրս գնաց դեպի ձիավորը:

Վարժապետն էլ ելավ ու դիմավորեց:

Եկողն անտառապահն էր՝ հրացանն ուսին և փամփշտակալը կրծքի վրա:

Բ

Յուրաքանչյուր պաշտոնյա, լինի նույնիսկ անտառի հասարակ պահապան—և եթե կուզեք՝ այս վերջին տեսակի ստորին պաշտոնյաները մանավանդ—կարևոր անձնավորություն է գյուղում: Պիտի գյուղացի լինել և կամ գյուղում ապրելով թափանցել գյուղացոց ներքին կյանքի մեջ, ըմբռնելու, թե ի՞նչ մեծ նշանակություն ունի մի այդպիսի պաշտոնյայի տխուր կամ ուրախ տրամադրությունը՝ գյուղացոց կյանքի համար:

Եվ գյուղացիք ամեն ջանք ի գործ են դնում միշտ ուրախ տրամադրության մեջ պահելու նրանց:

Այդ էր պատճառն ահա, որ հրապարակի վրա կանգնած գյուղացիների մեջ իսկույն մի շարժումն ընկավ: Դիմացի Սարոյենց Թորոսի խանութից կաղնիկաղ դուրս նետվեց նախ մի կլորիկ-հաստիկ մարդ և վազեց դեպի ձիավորը: Այս կողմից էլ Գրիշոյենց Մկրտիչը ժպտոք դեմքին՝ ցզվեց իր խանութի շեմքին, իսկ վարժապետը ժպտուն, ձեռքը պարզած գնաց մինչև ձիավորի ասպանդակի առաջ:

Ձիուց իջնելուն պես անտառապահը շրջապատվեց. Սարոյենց Ջավադը լայն ծիծաղով պարզեր նրան իր ձեռքը և հնչեղ ձայնով կանչեց ռուսերեն.

— Ա՛յ բարև քեզ, Ալեքսե՛յ, ի՞նչպես եղավ, որ մեզ էլ հիշեցիր...

Մտերմական և սիրալիր դեմքեր ստացան ամենքը, օգնեցին իջնելու, մեկն անմիջապես ձին տարավ կապելու, և բոլորն ուղղվեցին դեպի Գրիշոյենց Մկրտիչի խանութը:

— Է՛հ, գործ կա,— ասաց պահապանը,— պրատակով (արձանագրություն) պիտի գրեմ:

— Ա՛յ, ա՛յ,— ծիծաղեց վարժապետը,— ի՞նչ է եղել, փա՛յտ են գողացել էլի...

— Տո, թո՛ղ է՛, մե՛կ,— ձայնեց Ջավադը,— հլա մեկ գնանք մեզ մոտ զակուսկի¹ անենք... Հը՞, Ալեքսե՛յ, գնա՛նք, նոր արաղ ունեմ:

— Միևնույն է,— ժպտաց պահապանը,— Մկրտիչն էլ կունենա:

— Ունեմ, իհարկե,— կանչեց Մկրտիչը,— նոր գինի էլ ստացել եմ:

Հետո բոլորն էլ, վարժապետն ու անտառապահն ամենից առաջ մտան խանութ, մինչ կաղնիկը պահ մի հեռացավ՝ խանութն իր եղբոր որդուն պահ տալու:

¹ Նախաճաշ:

— Ադա՛,— ասաց նա իր խանութի առաջ կանգնող գյուղացոց,— Բախշիենց Մուրադի համար եկած կլինի, վազեք ասեք գերանները պարտկի, մինչև մենք սրա գլուխը քիչ տաքացնենք...

Մնացի մենակ՝ նստած խանութի առաջ և զարմացած դիտում էի այդ ամենը։ Բայց երկար չմնացի այդպես, որովհետև քիչ հետո վարժապետը դուրս թռավ խանութից, եկավ դեպի ինձ և ասաց.

— Համեցե՛ք դուք էլ, մի քիչ կխոսենք այնտեղ. եկողը մեր անտառապահն է։

Խանութի ետևում մի փոքրիկ սենյակ կար, ուր իսկույն բոլորս էլ տեղ բռնեցինք մեծ, աղտոտ սեղանի առաջ։ Վարժապետը մոտ գնաց Մկրտչին ու մի բան ասաց նրան, և ահա քիչ հետո սեղանի վրա երևաց նախ օղի, հաց ու պանիր, հետո խոշոր շշերով զինի։

Ինձ ծանոթացրին անտառապահի հետ։

— Գյուղի փայտ տվողն է,— կամացուկ բացատրեց վարժապետը։

Եթե նրան չշոյեին, ով գիտե, ամբողջ ձմեռը կարող էր առանց փայտի թողնել գյուղացոց։ Այսինքն, իհարկե, տոմսակ ունեցողներին նշանակած չափով թույլ կտար կտրելու, բայց ախր բոլորը խո տոմսակ չունեի՞ն, և վերջապես որտեղի՞ց գյուղացին կարողանար վճարելով ունենալ տախտակացու, գերան... ծախելու փայտ... Ապրե՛լ էր հարկավոր, ուստի և պետք էր շոյել, ուտեցնել-խմեցնել, երբեմն էլ ավել շոշափել, խտղեցնել...

Թեև գյուղացիների հետ անտառապահը համարձակ, գրեթե իշխանաբար էր վարվում, բայց ինձ հետ նա համեստաբար սկսեց։ Ատամների միջով մի քանի ռուսերեն բառեր դուրս թողեց և ձեռքը տարով օղիի բաժակին։

Օս էր. արտասանությունը և սոսկալի ռուսերենն էլ այդ ցույց տվավ։

— Գիտե՞ք,— դարձավ ինձ այդ ժամանակ վարժապետը՝ նախապես պահանջելով լռություն սենյակի մեջ եղողներից,— մեր Ալեքսեյը, պարո՛ն Երվանդ, մի շա՛տ լավ, ընկեր տղա է. թող ձեզ ծանոթացնեմ նրա հետ... վաղո՛ւց նա մեր անտառների գլխավոր պահապանն է (ообщедомик), բայց դեռ ո՛չ մի վատություն չենք տեսել և հույս ունենք, որ այս անգամ էլ չենք տեսնի նրանից...

Պահապանը ժպտաց և գլուխը ցնցեց։ Թեև հայերեն էր խոսում վարժապետը, բայց նա հասկանում էր շատ լավ։

— Ո՛չ, ներեցեք...,— շարունակեց վարժապետը,— ինչո՞ւ ես ծիծաղում, Ալեքսեյ, սո՞ւտ եմ ասում... մինչև օրս դեռ ոչ ոքի ո՛չ կացինն ես խլել, ոչ ցեպը (շղթան) և ոչ էլ մի էնպես վնաս տվող պրատակով (արձանագրություն) կազմել... Դուք ասե՛ք, ա՛ իսպախը, քի՞չ լավություն եք տեսել այս մարդուց... ո՞ր մեկդ իր ուզածի չափ փայտ չի ունեցել, ո՞ր մեկիդ մերժել է՝ է՛լ գերան, է՛լ խվորոստ²... Այդպե՛ս է, պարո՛ն Երվանդ, ես չեմ ստում, Ալեքսեյը մեր բարեկամն է, խմենք առաջ մեկ նրա կենացը...

Ասաց և ձեռքի մեծ բաժակով օղին մի ումպով դատարկեց, ու երբ նստում էր՝ ավելացրեց ժպտալով.

— Անտառի մեջ, պարո՛ն, այն եղևինների կողքին մի սքանչելի տեղ խրճիթ ունի՛, որ քեֆդ գա... Մի օր կգնանք քեֆի, մի լավ գառը կտանենք... Այնպես չէ՞, Ալեքսեյ։

² Երկար ճյուղեր, որոնցից գյուղերում ցանկապատեր են շինում հաճախ։

— Համեցեք,— ասաց պահապանը և նույն կերպով պարպեց մեծ բաժակով օղին:

Սոսկացի, երբ տեսա, թե ինչպիսի՜ դյուրությամբ ամենքը դատարկեցին թեյի բաժակների մեջ կեսից ավելի տեղ բռնող օղին: Այն էլ ի՛նչ օղի: Երբ բերանս առա մի կում—կածեցի թե կրակ էր, սպիրտ էր ամբողջովին:

Բանից դուրս եկավ, որ ցորենի օղի էր այդ, գյուղացոց պատրաստածը: «Գիժ հացի» օղի: Լեռնադաշտը բուսցնում էր ցորենի հետ խառն, ցորենանման ինչ-որ կանալ հատիկ: Նեղ տարին այդ հացից ուտում էին անգամ: Մի գյուղացի պատմեց ինձ, որ այդպիսի հացը «գժվեցնում է»: Բայց իսկապես՝ նա արբեցնում էր ավելի վատ, քան ոգելից ըմպելիները: Ահա այդ իսկ հացից շինած օղին էր, որ այժմ այնքան առատությամբ խմում էին գյուղացիները:

Գյուղում գինետուն չկար, ո՛չ: Առաջ եղել էր, բայց ինչպես վարժապետը բացատրեց, որովհետև շատ անկարգությունների, կոփվ և աղմուկի պատճառ էր դառնում, իր և քահանայի միջնորդությամբ ու ջանքերով՝ փակվեց:

— Իբր թե շա՞տ լավ արիք,— մեջ մտավ մի գյուղացի,— հիմք պակա՞ս ենք խմում, պակա՞ս ամեն կիրակի կովում, ծեծկվում, միմյանց հայհոյում:

Հիրավի, ավելի վատ էր եղել: Ամենքն էլ խոստովանեցին: Առաջ գոնե մաքրած և թույլ օղի էին խմում, իսկ ա՛յժմ... Բայց գինետան փակելն իր երկար պատմությունն ուներ:

— Մի՛ հարցնի, թե ինչու է փակվել կամ ինչպես, պարո՛ն,— հորդորեց ինձ մի գյուղացի,— փակելն իր աստառն ուներ. օիննե՛ր եղավ որ...

Վարժապետը, որ լսում էր, ուստեց տեղից:

— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ամեն բան չես պատմում— գոչեց նա,— ինչո՞ւ եք թողնում, որ այս մարդիկ սխալ հասկանան... Ա՛յ, թողեք ես պատմեմ ճիշտը, ուսումնական մարդիկ են՝ թող դատեն...

Եվ վերարկուն ու գլխարկը միշտ հագին, խմած երկու խոշոր բաժակ օղիից գլուխը տաքացած՝ ոտքի ելավ մի ձեռքին հաց ու պանիր, մյուսում օղի և թեթևակի կակազելով ասաց.

— Ա՛ խալխը, դո՛ւք էլ լսեցեք...

Սենյակի մեջ դարձյալ տիրեց լռություն. կարծում էին, թե վարժապետը մի նոր կենաց է առաջարկելու:

— Ըստեղ,— խոսեց նա,— էլի կրկնում են, թե մեր միկիտանի (գինետուն) փակվելը աստառ ունի, որ օիններ եղան... Էս քանի՞ մեկ, ա՛խպեր. դուք ու ձեր աստվածը, դուք չէի՞ք որ, ձեզնից շատերը չէին, որ գիշերով եկան ինձ մոտ, խնդրեցին, ստիպեցին, պրիստավին խնդիրը գրել տվին, թե միկիտանը կոփվ ա քցում, դալմադալ... Հը՞, սո՞ւտ եմ ասում...

- Չէ, ճիշտ ա, ինչի՞ սուտ,— ասաց մի գյուղացի,— դե է՛նա՞, տեսաք, որ Սարոյենց ձեռքն էր մնալու միկիտանը, ձեր ցեղը մեջ ընկավ, խնդիր գրեցիք, դու էլ ուսումնարանը մեջտեղ քցեցիր...

— Հլա՛ տե՛ս. հլա՛ տես...,— բարկությունից կարմրեց և ընդհատեց նրան վարժապետը,— ըտենց մի խոսալ, ա՛ Կարապետ... ինչի՞, ես վարդապե՞տ եմ, թե՞ միկիտանչի... Իմ ինչի՞ս էր պետքը միկիտանը, լա ինձի՞ ինչ...

Փոքրիկ սենյակը հետզհետեւ լցվում էր գյուղացիներով: Մեծ մասը երիտասարդ, նոր սերունդ էր և բոլորն էլ, առանց բացառության, «կարտուզներով», այլև հագուստը փոքրիշատե եվրոպական հագուստի նմանեցնելու հավակնությամբ: Ով տեղ էր գտնում՝ նստում էր, ով չէ՝ կոթնում էր պատին կամ պագում մի անկյունում: Մի ինչ-որ կարճահասակ ծերունի էլ, որ իր սպիտակ մեծ մորուքովը շատ նման էր հնամյա նավապետի, զվարթ ծիծաղը դեմքին ներս խցկվեց, որոնեց տեղ, հետո մազլցեց լուսամուտի քիվի վրա և խոշոր փափախը ծռած, երկար փայտը ծնոտին դեմ տված՝ սկսեց լսել:

Չնայելով, որ լսում էի վարժապետի խոսքերը, բայց և գնում էի ներս մտնողներին: Այլազան էր ամբոխը: Կային նույնիսկ շեկեր. կարմիր, հրաշեկ կարմիր մազերով երիտասարդն էլ իր գլուխը դարս էր ցցել երկարահասակ ու խոշոր քթով Գրիշոյենց Մկրտչի ետևից և ինձ էր նայում:

Եվ այդ բոլորը տգեղ էր, խիստ տգեղ. դեմքերը գրեթե թոռմած ու դեղնած, չոր. վաղաժամ կնճիռներով լի, մեծ, այլանդակ քթեր, կոպիտ և հանդուգն գծեր: Ավելացրեք դրա վրա և այն, որ շատ-շատերի հայացքներն արտահայտում էին քծնախառն աներեսություն: Միմյանց ակնարկներ անել, աչքով-ունքով շարժմունքներ, անասելի հայիռյանքները, իբր շատ սովորական բառեր, շարտել միմյանց, խոսքերը «համեմել» լկտի համեմատություններով, այլև ճգնել անպատճառ, թեկուզ տափակ, սրախոսություններ անելու...

Հին սերնդի մեջ, սակայն, նկատեցի քիչուշատ համակրելի դեմքեր: Եվ երբ ծերունի ընկերս էլ ներս մտնելով՝ բերավ իր հետ գյուղացիների նոր մի խումբ-երևան եկան 5—6 ծերունիներ՝ հին հագուստով, բոլորն էլ խոշոր փափախներ գլխներին: Ահա օրինակ, այդ վաթսուհամյա անձը, որ մոտեցավ, ձեռքը պարզեց ինձ և դեմքի վրա անկեղծ սիրալիրության ժպիտ՝ բարի գալուստ մաղթեց: Համակրելի էր նաև այն մյուս ծերուհին, որ իր խոշոր թաթերի մեջ սեղմեց պարզած ձեռքս ու ասաց.

— Բարի լինի գալուստդ, պարո՛ն:

— Շնորհակալություն:

— Մենք շատ ուրախացանք, երբ լսեցինք, որ ձեզ պես կրթված մարդիկ ուզում են մեր գյուղում ապրել: Եթե ոչինչ էլ չանեք, ձեր այտեղ լինելն էլ մեզ օգուտ է. ասած է՝ որ հոտավետ մի հատ խնձորը թեկուզ դնես կոշտ քարերի մեջ, հոտիցը նրանց էլ կկպչի...

Պահ մի վարժապետը ստիպվեց ընդհատել իր խոսքը, ներս մտնողների բարևների վերջին սպասելով: Բայց երբ տեսավ, որ նոր եկողները խոսակցության նո՛ր նյութ մեջտեղ բերին, ձեռքի օղին մի ումպով և զայրացած կուլ տվավ, հացը բերանն առավ, մի բան մոմռաց քթի տակին, նստեց և բաժակը դարձյալ լցրեց:

Այնքան անկեղծ ձևով ինձ հետ խոսող ծերունուն պատասխանել չհաջողվեց ինձ, որովհետև դարձյալ մի նոր խումբ ներս լցվեց:

— Պա՛, պա՛ ... Էս ինչքա՛ն լցվել էք ըստեղ...— լսվեց դռան միջիւր մի խոշոր ձայն, և երևան եկավ Սարոյենց Թորոսի կաղիկ ու հաստիկ եղբայրը, համարձակ ճղեց բազմությունը, ձեռքն ինձ պարզեց ու ասաց.

— Խնդրեմ ծանոթանանք... Սարոյան Ջավադ:

Եվ հպարտությամբ վիզը ցցեց ու գյուղացիներին նայեց: Կարծես ուզում էր ասել թե՛ «հը՞, ո՛նց է, կարծում եք չգիտեմ քաղաքացոց ձևերը»:

— Լավ ձայն ունի,— քմծիծաղով դիտեց վարժապետը:

— Ինչի՞ չէ,— ասաց կոկոզավիզ կաղիկը,— երգեր էլ գիտենք...

Ու ճգնեց նստել: Տեղ չկար, բայց սրա՞ն հրեց, նրա՞ն հրմշտեց ճիշտ դիմացս, անտառապահի կողքին, խցկվեց—տեղավորվեց:

Գեր, լայն դեմքով և հանդուգն հայացքով մի երիտասարդ էր այդ, որ միշտ բարձրաձայն, գրեթե գոռալով էր խոսում, ճգնում էր ցույց տալ, որ քաղաքում շատ է ապրել, քաղաքացիների դեմքը նրան անսովոր չէ, որ ինքը կոպիտ և անտաշ գյուղացիներից շատ է բարձր, անփորձ ու վախկոտ չէ, այլ, որ ոչ ոքից վախ չունենալով, կարող է միշտ բարձր էլ խոսել:

Հագել էր մեզ նման, մեջքի և վարտիքի վրա այլազան կարկատաներով, ինչ-որ տափակ և աղոտ «կարտուզ» կոխած մինչև ականջները, մորուքը խնամքով ածիլած, ընչացքի ծայրերը գոռոզաբար դեպի վեր ուղորած... Որից վախ ունեւ, օրենք չդիտեր, ի՞նչ է, մարդ չէ՞ր տեսել, քաղաքացոց հետ չէ՞ր նստել-կանգնել: Եվ այդ՝ նա շեշտում էր միշտ, և որպեսզի գյուղացի անտաշները չմոռանային երբեք, կրկնում էր էր գոռալով ու ձեռքին կարճ փայտը ուժգնորեն իջեցնում սեղանի վրա...

Բայց, մտնելուն պես, սկսեց անտառապահի հետ խոսել:

— Նո՛ւ մոյե պոչտենիե՞³, Ալեքսի: Խմենք, քե՛ֆ անենք... Ճմարիտ է, հերթը եղբորս է քեֆը սկսելու և հարբելու, բայց դեհ, ո՞նց կլինի, որ դու մեզ մոտ գաս, և ես մի լավ չհարբեմ... Նալեյ, տո՛, պոլնի նալեյ⁴... Ագա՛, սարսաղ,— դարձավ նա խանութպանին,— ո՞ւր ես թողել էս անտաշները ներս լցվեն... Քաշվե՛ք, քաշվե՛ք, ի՞նչ կա, մարդ չե՞ք տեսել... գե՛ղացի եք է՛... հենց որ մի քաղաքացի եք տեսնում... տո՛, քաղաքումը շաբաթներով ապրեք, մարդ տեսեք, որ ըդենց բեզ զապրոսա՞⁵ ներս չխցկվեք... յա թե չէ՝ աղա՛, վեր կացեք մեր տունը գնանք, ստեղ սկի վոզդուխ⁶ էլ չկա...

— Դե լա՛վ, ձե... ձենդ կտրի՛ր քիչ... կտրի՛ր...— կակազեց վարդապետը՝ կիսովին ելնելով և դատարկեց օդին,— թող ուրիշներն էլ խոսան...

Ու բոլորովին ելավ: Գինետան հարցը վիրավորել էր իրեն: Ուզեց նորի՛ց նույն նյութին դառնալ:

— Մոյե պոչտենիե՛... ինչո՞ւ չէ,— ճչաց ջավաղը,— բայց ո՞ւր ես եղպես շուտ կակդել, վարժապետ. ա՛յ, թող մեկն էլ մենք կոնծենք... ըսենց... էս թաթիկան⁷ լցրու, տո՛... ի՛մ հաշվին. Ալեքսեյը ողջ կենա... էսօր էլ միս չեն մորթել, որ մի խորոված էլ անենք...

— Էն էի ասում,— ուշք չդարձրեց նրան և սկսեց վարժապետը, - չէ՛, ա՛ խալխը... սպասեցե՛ք... Կարապետն ասում էր, որ միկիտանը կո... կողպել ենք, որովհետև...

— Դե լավ, նա ասավ⁸...— ընդհատեց նրան անտառապահը,— լավ եք արել կողպել եք. ի՞նչ է, էս պակա՛ս միկիտան ա...

³ Հարգանքներս:

⁴ Լեցուր, լիքը լեցուր:

⁵ Առանց հարցնելու:

⁶ Օդ:

⁷ Շիշ:

⁸ Թող:

— Չէ՛, չէ՛, Ալեքսէ՛յ, պաստոյ՞... - գոչեց վարժապետը և թնով մեծ շարժում գործեց,— ինչո՞ւ...
թո... թող պարզվի, շա՛տ են խո... խոսում:

— Աղա,— կանչեց այն կողմից Հայր Աբրահամին նմանող ծերունին կանացի սուր ձայնով,—
էս ինչ ջիւղի ժամ շինեցիք ըստեղ, ձեր տունը շինվի... կացեք, մեկ մեր դռնադները խոսեն,
քաղաքից են եկել, թագա խաբարներ կիմանան...

— Հա՞... նո՛ւ...— զիջավ վարդապետը, որ արդեն հարբել էր,—լավ, թող պարոնները խոսան...
Հը՛մ, ինչո՞ւ չէ, թագա խա... խաբարներ... Համեցե՛ք...

Ու ձեռքի բաժակը զարնելով անտառապահի բաժակին, երկուսն էլ միմյանց ժպտալով
խմեցին:

Առհասարակ անտառապահը քիչ էր խոսում: Ըստ երևույթին՝ քաշվում էր մեզնից: Շուտով
սակայն Ջավադը դարձավ դեպի նա և սկսեց ցած ձայնով մի բան պատմել, վարժապետն
ընկերիս հետ խոսակցության բռնվեց և այսպես, խոսակցությունն ընդհանուրից մասնավորի
դարձավ:

- Դե՞հ, պատմիր տեսներք, պարո՞ն,— դարձավ ինձ ծերունի երեցփոխը,— պատմիր նոր
բաներ... ականջ մի՛ անիլ շատ էդ մեր ջահելների ափեղ-ցփեղ խոսքերին, մի քիչ շատ են
քաղաքի երեսը տեսել...

3

Այդպես էր, որ սկսվեց մեր ծանոթությունը գյուղացոց հետ, զինետան մեջ, օդիի և զինու
շիշերի առաջ: Պաշտոնապես միայն Սարոյենց Ջավադն իր, որ ձեռքը պարզելով, քաղաքացու
նման, իր անունն ու ազգանունն էր տվել: Մյուսները բոլորն էլ խոսակցության բռնվեցին, և
ահա ամենքի հետ էլ ծանոթացանք:

Սկզբում ոչ ոքի անունը չգիտեի: Եվ ի՞նչ հարկ իմանալ: Կնճռոտ, շոր դեմքեր էին, որ
միմյանցից սակավ էին զանազանվում: Ամենքն էլ մեզ նայելիս նախ մեր շորերն էին զննում,
ապա, խորին ուշադրությամբ լսում մեզ, դիտում մեր դեմքի գծերը, կարծես կամենալով
իմանալ, թե ինչ տեսակ մարդիկ էինք մենք: Իսկ երբ բավական լուր քննել էին, կամաց-կամաց,
խորամանկ, պտուտավոր հարցուփորձերով տեղեկանում էին, թե որ տեղացիներ էինք,
քաղաքում ի՞նչ գործերի տեր, այնտեղ սեփական տներ ունեինք, թե՞ վարձվորներ էինք,
ամուսնացած, ընտանիքի տեր... և թե ինչ նպատակով էինք գյուղ գալ ուզում ամառանո՞ց,
քեֆի՞ համար, թե՞ որևէ գործի ձեռնարկելու, շահ սպասելու... Եվ եթե գործի ձեռնարկելու՝
ի՞նչ էինք մտադիր անելու, օրինակ, մեղուներ ունենալ, կաղամբ ցանել, ծա՞ռ տնկել... Բայց
դրանք խո բոլորն էլ գիտեն... իսկ նոր. նոր բա՞ն... ուրիշ ոչի՞նչ առայժմ: Բայց չէ որ այդ
բոլորը ոչ մի եկամուտ չէր բերի, մարդ դրանով մի թե կարող էր փաղ աշխատել... Մտադիր
չէինք հարստանալ, փող շահե՞լ... Ջարմանք... Ուրեմն ինչու էինք եկել: Գյուղի կյանքն
ուսումնասիրելու, գյուղացոց օգտակար լինելու... Ճի՞շտ էինք ասում, թե՞ ծիծաղում էինք
իրենց վրա... Երևի քեֆի համար էինք եկել... Իսկ եթե ծառեր էինք ուզում տնկել, ուրեմն ի՞նչ
հողի վրա: Ընկերության մը... Ինչո՞ւ չէ. որքա՞ն պիտի տնկեինք: Հինգ-վեց հարյո՞ւր, իսկ հետո
ծառերը հողատիրոջը կմնար... Ո՞վ ասես, որ իր հողը, պարտեզը չտար...

Եվ այսպես, զգուշավոր, մանվածապատ հարցուփորձով իմացան ամեն ինչ: Իսկ մեր տված
միամիտ, պարզ և անկեղծ ճշտությամբ պատասխանների ժամանակ՝ դուք պիտի տեսներեք, թե

⁹ Սպասիր-բոլորը ռուսերեն բառեր են՝ աղավաղված:

գյուղացոց մեջ ինչպիսի մնջկատակություն էր տեղի ունենում: Ակնարկներ միմյանց, ժպիտներ, այլև միամիտների իրենց ճանկերի մեջ ձգողների սարդային արտահայտություններ:

Ու ինչ որ, մեր մտադրությունները գիտենալուց առաջ, վատ էին ասել օդի, հողի մասին, վարպետորեն սկսեցին ետ առնել, այժմ գովում էին սև, բարեբեր հողը, սքանչելի օդը, երկրի բեղմնավորությունը...

Երկար չստեց մասնավոր խոսակցությունը: Միմյանց սեղմելով՝ մեր գլխի վրա շրջան կազմող հետաքրքիրները մի առ մի ցրվեցին: Գիտցել էին՝ ինչ որ պետք էր. մնում էր այժմ տեսնել, թե որպիսի ձևերով կարելի էր ուստայնն ընկած ճանճերից օգտվել: Պարզ է, երևի մտածում էին նրանք, անշուշտ, քաղաքից ձանձրացած՝ փող ունեն և եկել են ինչ-որ երազներ իրականացնելու... գուցեն, ո՛վ գիտե, նոր ձեռնարկություններ պիտի անեն և առայժմ ծածկում են... Համենայն դեպս իրենց պետք էր զգույշ, աչալուրջ մնալ և որսը ձեռքից չփախցնել... Այն մեկը—ծերունին, միամիտ մարդ էր երևում, նրան խաղացնելն ու խաբելը դժվար չէր. իսկ այս մյուսը դեռ լուռ էր, քիչ էր խոսում, բայց չար մարդ էր նկատվում...

Եվ այս բոլորը ես ոչ միայն մի առ մի կարդում էի նրանց դեմքերի վրա, հասկանում էի վարմունքներից, այլև մեկ-մեկ էլ ականջիս էին հասնում հատուկտոր դատողություններ, նկատողություններ, որոնց դժվար չէր կցել իրար և որոշ եզրակացության հասնել:

Ծերունի ընկերոջս անունը իսկույն «պապաշա» դրին: Անողը Ջավադն էր: Համարձակորեն շատ շուտով մտերմացավ նրա հետ. միասին խմեցին, իրար ծիծաղելի պատմություններ արին

Ու խմում էին: Հարբել էին շատերը. իսկ մի ինչ-որ գլուխը կախ և քիթը միշտ կարմիր պարոն էլ,— պարոն ասացի, որովհետև ճգնում էր նա այդպես ցույց տալ իրեն—անընդհատ գինի էր խմում, շշեր դատարկում:

Երեցփոխը միայն նստած մնաց ինձ մոտ. մյուսները հեռացան և խմբեր կազմեցին:

— Այդպե՛ս...— արեց ծերունին, մի վայրկյան լուռ խորհելուց հետո,— ուզում եք դո՛ւք էլ մեզ նման՝ մեր հողը մշակել... եթե իմանամ, որ քեֆի համար է, ամառը հենց անցկացնելու—խոսք չունեմ. բայց, եթե ուզում եք շահվել... Սահակենց Մանուկը ձեզ, օրինակ, չի՞ խոսել մեր հողի, մեր մարդկանց կամ օդի մասին...

— Խոսել է,— ասացի ես,— մարդիկ վատ չեն երևում, հողն էլ լավ է թվում, իսկ օդը, ասում են, որ անձրևային է:

— Անձրևայինն իրա կարգին, բայց ասե՛լ է, որ մեր հողը առանց լա՛վ, շա՛տ լավ աղբելու բան չի բուսցնի, որ անձրևը, կարճատև ամառը...

Բայց Ջավադը, որ երևի աննկատելի լսում էր մեզ, ականջը մեր կողմն էր, հանկարծ ընդհատեց ծերունուն և գոչեց.

— Ինչի՞ ես էդպես խոսում, ա՛մի. ինչի՞, մեր հողի ի՞նչն ա... պակա՞ս բան ա բուսցնում, որ բեջարես¹⁰... Բաս էսքան ծաղիկները, անտառը, ջուրը... ճիշտ չե՞մ ասում, պապաշա՞:

Ընկերս ծիծաղեց և ասաց.

¹⁰ Որ մշակես:

— Դե իհարկե, մենք էլ խո տեսնում ենք... Եվ վերջապես ի՞նչ կա, ադբ քի՞չ ունեք, ամբողջ գյուղը—ինքը մի՞թե հենց ադբի մեջ չի նստած...

Շատերը ծիծաղեցին՝ սրախոսություն համարելով: Ջավադն ամենից բարձր քրքջաց, մինչ մի գյուղացի մոտեցավ ծերունի խրատչին և ասաց.

— Ամի՛, քաղաքացոց սիրտն ի՞նչի ես կոտորում... իրենք խո մեզանից լավ գիտեն, թող տեսնեն, էլի՛:

— Բան չեմ ասում, ի՞նչ եմ ասում,— շփոթվեց ծերունին,— յանի ասում էի, որ առաջուց իմանան...

— Էդ քո ի՞նչ բանն ա... - կանչեց նրա վրա Ջավադը,— քո հողը լավը չի, իմը շա՛տ լավն ա, ի՞մը կտամ:

— Հա, բա՛ս, մեկը քո հողն ա լավ, մեկն էլ իմը:

— Դե, դե՞, անսաս¹¹ տեղդ նստի՞,— ձայնեց ջավադը բարկությամբ,— մեր հողին վատ ասելը բերնիդ չի ընկել... լավն էն ա, ամի՞, որ դու չխոսաս... իմ պապաշան,— դարձավ նա ընկերիս,— քեզնից էլ ու մեզնից էլ լավ գիտի... Ադբ էլ որ ուզենա, այ, մեր տան առաջը մի սարի չափ կա հինը. է՛նքան տամ, որ սաղ դաշտը ծածկի... Հը՞, սրա՞ն ի՞նչ կասես, պապաշա ...

Երեցփոխը լռեց, նայեց իրեն ուղղված գայրագին ակնարկներին, գլուխը ցնցեց, հետո կամացուկ ելավ և դուրս գնաց:

– Թեև լսում էի և կիսովին դեմքս անտառապահին էի դարձրել, բայց լավ նկատեցի, թե ինչե՛ր կատարվեցին այնուհետև լռությամբ:

Ծերունուն գյուղացիները մոռոցով ճանապարհի բացին. Ջավադը մի թունդ հայիոյանք շաքտեց նրա ետևից կիսաձայն, հետո մի քանի երիտասարդներ դուրս գնացին նրա ետևից, դուռը խնամքով փակեցին, և լսեցի, թե ինչպես գոռգոռում էին խանութի մեջ:

Ելա և ուզեցի դուրս գնալ. սենյակի օդը ծանրացել էր, և արբածների տեսքը զզվելի էր դառնում: Բացի դրանից, հետաքրքիր էր, թե ի՞նչ էին ասում այնտեղ ծերունի երեցփոխին: Բայց Ջավադը երևի ըմբոներ մտադրությունս, որովհետև մեկեն պարզեր դեպի ինձ մի բաժակ գինի ձեռքին և գոչեց.

— Ու՛ր ես գնում, պարո՛ն, հլա մեկ էս բաժակով խմիր պապաշայիս կենացը... Չե՞ս խմում, չհավանեցի՞ր մեր գինուն... Դե՛, ինչ անենք, մեր սարերում խաղող չի բուսնում... Հլա մեկ սպասի՛ր, քեզ ասելիքներ ունեմ...

— Ասա՛, – կանգ առա ես:

— Դու էդ ախմախի խոսքերին մի՛ լսի— դու ջահել մարդ ես, գիտես, որ մարդ երբ ծերանում ա, խելքը քիչ պակասում ա... համ էլ դա մի քիչ, ընենց, էլի՛ ...

Առանց ուշք դարձնելու խոսքերին, դիմեցի դեպի դուռը: Ճշմարիտ է, այնտեղ կանգնածները ճանապարհ տվին, բայց ջանացին խոսակցության բռնել, մեկն էլ ինձնից առաջ դուրս նետվեց,

¹¹ Անձայն:

և երբ խանութ ելա, այնտեղ կատարյալ լռություն էր տիրում, երեցփոխն էլ հանցանք գործածի ժպիտ դեմքին՝ ինձ նայեց:

Զգացի, որ ավելորդ էր որևէ բառ արտասանել և դուրս գնացի խանութից, անցա հրապարակն ու սկսեցի դեպի եկեղեցին ելնել մենակ:

Կամաց էի քայլում: Բացի այն, որ տեսածներիցս ու լսածներիցս առաջացած անախորժ տպավորության տակ՝ խորհում էի, այլև գնում էի շուրջս:

Եկեղեցուց վեր, խճուղին ելնելու կետում, դիմացս դուրս եկավ մի ինչ-որ կույր և նիհար ծերունի, որ շոշափելով ճանապարհը, զգուշությամբ քայլեր դնելով՝ դեպի գյուղն էր իջնում:

Երբ ոտնաձայնս լսեց, պահ մի կանգ առավ:

— Բարև, ծերունի՛,— ասացի ես:

Երեսիս նայեց իր բիբերից գուրկ աչքերով, ձեռքի գավազանը դեպի իրեն քաշեց և ասաց.

— Աստծու բարին... դու ո՞վ ես... Հա՛, չլինի՞՞ դու ես այն քաղաքից եկած մարդը:

— Ես եմ. իսկ դու աշըղ Մարտիրոսը խո չե՞ս:

— Է, ի՞նչ աշըղ, քեզ մատաղ, երգ ասող ենք... ասած ունեմ—«քո Մարտիրոսն էլ իրան աշըղ է կարծում, երգ է հորինում, ձայնին լսեցեք»... . .

— Դա խո Ջիվանիի խոսքերն են, բարեկա՛մ:

— Այո՞, նա «խելքի աշեցեք» է ասել, ես էլ «ձայնին լսեցեք»... Ո՞ր ես գնում էսպես հրամանքը:

— Ոչինչ, ման եմ գալիս. իսկ դու այդ կույր տեղովդ որտեղի՞ց ես գալիս:

— Էս վերևումը մի արտ ունենք, էնտեղ էի: Ասի, տեսնեմ ինչպես ա բուսել:

— Տեսա՞ր,— ժպտացի ես:

— Կռացա ձեռք տվի. է՛հ, փառք իրեն, մի թզաչափ բարձրացել ա... ամա գիժ ցորեն շատ ա լինելու:

— Ի՞նչպես իմացար:

— Իմացվում ա. գիժի տերևը փայլուն, ընենց փափուկ ա ըլում,.. Հստեց կանգնելը լավ չի, պարո՞ն, թե կուգես՝ իջնենք ծամի մոտ. ընտեղ գերեզմանաքարեր կան, նստենք քիչ խոսանք. յա թե չէ՝ համեցեք մեր տուն գնանք, միասին ճաշենք... Ես ուզում էի մեկ քեզ հետ խոսալ...

— Չէ՞, տուն գնալը թող մնա, բայց իջնենք եկեղեցու մոտ: Կույրը փայտը պարզեց և սկսեց քայլել:

— Թո՛ղ թևդ բռնեմ և տանեմ քեզ,— մոտեցա նրան:

— Հա... շնորհակալ եմ. բռնի՛ր... Եվ երբ թևիցը բռնել քայլում էինք, ձեռքովը բռնեց մի ձեռքս ու ասաց.

— Թո՛ղ մեկ հլա ձեռքդ շոշափեմ... ես մարդու ճանաչում եմ իրա ձեռքիցը... տեսնե՞մ... Հա՛,
երևում ա, որ պիտեր ես եղել...

— Ինչպե՞ս իմացար:

— Իմացա է՛լի... Ա՛յ, աջ ձեռքիդ միջամատը, գրիչը խո նրանով ես բռնում, ծայրի վրա կաշին
կոշտացել ա... ամա չար բնությա՛ն տեր մարդ էլ ես երևում... Ընենց էլի՛, հեշտ բարկացող...

— Դա՞ ինչպես իմացար...

— Ինչի՞... Ես խո միշտ կույր չե՞մ եղել... Է՛հ, աստված բալքի պատժեց ինձ, ո՞վ ա իմանում,
առաջ ե՞ս էլ աչքեր ունեի, սևը սպիտակից ջոկում էի, գրում էի, կարդում... Ա՛յ, նրանից
իմացա, որ գրելիս գրիչը պինդ, շատ պինդ ես հուպ տալիս, ընտուր էլ կաշին քար ա կարել...

— Հետո՞, հուպ տալը մի՞ թե, միայն չար մարդը կարող է:

— Չէ, բայց ընենց, թունդ ես գրելու ժամանակը, էլի՛... Հը՞, աստվածդ սիրես, դա քաղաքումն
ի՞նչ գործի էիր:

— Վարժապետի նման բան:

— Հա՛, լավ, բաս, ամառս եկել էր մեր գյուղը անցկացնես, էլի՛... Չհասա՞նք հալա... Հա՛,
համա հրես ժամի կողքի մեծ քարը... Ա՛յ, գնանք դենը, էն մյուս կողքին...

— Հաբեթ աղայի գերեզմանի մո՞տ...

— Հա՛, նրանից քիչ հեռու... Գիտե՞ս, էդ Հաբեթ աղան իմ ախպերն էր... ողորմի հոգուն...

Հիշեցի Սահակյանի պատմածը և լուռ մնացի: Ապա, երբ տեղավորել էի ծերունուն ապառաժի
մի կտորի վրա, որ երևի իրր գերեզմանաքար նետված էր այդտեղ, ինքս էլ նստեցի կողքին:

— Թե ծխում ես՝ ծխի՞ր,— ասաց կույրը,— ես բռնոթի¹² եմ քաշում: Ասաց, երկար մուշտակի
քղանցքը ետ տվեց ու արխալուղի գրպանից հանեց քթախոտի փոքրիկ տափը, մի քանի
արծաթե կտորներով պատած, գոտիի միջի կարմիր թաշկինակովը նախ քիթը մաքրեց, հետո
փոշին լցրեց քթածակերի մեջ, աչքերը սևեռեց հեռուն ու ասաց.

— Հե՛յ գիտի հա՛յ, աշխարհ... Որ աչքերս սաղ լինեք, ես կթողայի՞ մենակ ման գաս գեղումը,
գեղի շների հետ կռիվ տաս... յա թե չէ՝ ըստե՞ղ կնստեինք և ոչ թե էն մեր սիրուն
ձորագլուխներումը, չոչոան ջրի, հով ծառերի տակ, էն լավ-լավ ծաղիկների մեջ... Ա՛խ, ա՛խ,
պարոն վարժապետ, շա՛տ, շա՛տ կարոտել եմ մեր սարերին, մեր անտառին ու ձորերին, մե՛կ
էլ տեսնեի, մի կո՛ւշտ, աչքով վայելեի ու հետո մեռնեի...

Պահ մի երկուսս էլ լուռ մնացինք: Ծերունու անձկությունը հուզեց ինձ: Նայեցի դեմքին:
Բիբերից գուրկ աչքերը լցվել էին արցունքով և դեմքը կնճռոտվել:

¹² Քչախոտ:

Մատներով հույս տված քթախոտի կեսը նա դարձյալ ներս կոխեց քթածակերի մեջ, լցված արցունքը սրբեց թաշկինակով, հետո, երևի ավելի սովորությունից, քան ցրտից, ծածկեց մուշտակի քղանցքով ծնկները և ասաց.

— Ես միշտ խո այսպես չեի... Ե՛ս էլ մի ժամանակ դոչադ տղամարդ՝ չափչփում էի մեր անտառները, գործը վախենում էր ինձնից... իսկ այժմ, ի՞նչ եմ ես... մի ուրվական, որ պտտում եմ գլուղում և սրտիս նեղությունից, բարկությունից՝ երգեր երգում.

Է՛հ, կո՛ւյր երգիչ, տխուր ստվեր անցյալի.

Դու մեզ երբե՛ք զվարթ երգեր չես տալի.

Օրը խավար քե՛զ համար, արևն անփայլ քե՛զ համար.

Շա՛տ ապրեցիր-այս աշխարհ թող, հալվի...

— Քո՞ գրածն է,- հարցրի ես:

— Ի՛մ... Այսպես շատերն ունեն. ասում եմ՝ գրում են... Է՛հ, ի՞նչ անեմ, տգետ մարդ եմ, երգերս էլ տգետ, անտաշ՝ ինձ նման... Էհ, քիչ-միչ կարդացել եմ, լույս դառնա Սարգիս վարդապետի հոգին, նա՛ է ինձ դաս տվել:

— Վաղո՞ւց է, որ կույր ես:

— Տասը տարուց ավելի... Ձիուց ընկա, հետո երկար հիվանդ պառկեցի և երբ ոտքի ելա կույր էի... Էհ, փառք իրեն, նրա կամքը հալբաթ այդպես էր... Դե՛հ, բայց, հերիք է իմ մասին, մի քիչ էլ դո՛ւ ասա. Եկել եք գլուղը, լսել եմ, ուզում եք ըստեղ ապրել... Վարժապետը պատմեց... Գիտե՞ս, եղբորս որդին է:

— Այդ ի՞նչ շատ ազգականներ ունես:

— Գյուղի կեսից ավելին... Յոթը եղբայր ենք: Գալուն էլ իմ եղբայրն է, անիծվի նա:

— Այն հարուստ խանութատե՞րը:

— Այո՛... Էդ ջաղացի առուն խո գիտե՞ս, դուքաններիցը ցած, ընտեղից դենը համարյա Կիրակոսենց ցեղն է, դեսը՝ Սարոյենց ցեղը:

— Այդ ջավաղի ցե՞ղը:

— Հա՛, ծանոթացա՞ր... խմող, լիրբ տղա է, քաղաքի միկիտանների զավակ... Ասենք, մեծ եղբայրն էլ մի բան չի. այ, նրանց հերն էր լավ մարդ, աղքատասեր, բարի... Էդ ինչի՞ց ա, վարժապետ, դու կգիտենաս, որ լավ հոր տղան էլ է փիս դուրս գալիս...

— Ժառանգության օրենքը դեռ լավ չի ուսումնասիրված, ո՞վ գիտե. շրջանը, գոյության կռվի միջավայրը...

— Հը՛մ,— արեց ծերունին, որ արձանացած լսում էր ինձ,— չնեղանաս, վարժապետ, բայց ասածներիդ գլխումս չմտան, մեկ էլ ասես...

Նոր ուշքի եկա, որ հիրավի, ծերունին ոչինչ չափտի հասկացած լինե՞ր ասածներիցս: Ծիծաղս եկավ:

— Ոչինչ, ոչինչ...— ասացի,— ներիր, որ մի քիչ խրթին խոսեցի... ուզում էի ասել, թե մարդս ո՛նց կրթվի, ինչ մարդկանց հետ որ նստի-կանգնի, նրանց բնությունն էլ կստանա:

— Էդ մեկը ճիշտ ասացիր... Զավադը մեր ապականված գյուղաքաղաքումն է մեծացել, մեծ եղբայրն էլ այնքան խման-հարբանների հետ ունեցածը ծախսեց, որ ըստենց խաբար էլավ, գնաց... Հմի էլ, հրե՛ն, գլոխվի օգնական ա. աչքովդ պիտի տեսնես, թե ոնց ա պլոկում գյուղացոց, ոնց ա գազանի պէս փետը քաշում սրա-նրա վրա...

— Իսկ ձե՛ր ցեղը:

— Մեր մեջ էլ կան փսերը, ես խո մեր ցեղը չեմ գովում... Ա՛յ, մեկը հենց էդ Գալոն... Եղբայրս ա, բայց շնից փիսն ա... Էսա տաս տարուց ավելի, մեզ հետ խոով ա, թե ի՞նչ,— Նրան չենք օգուտ տալիս... Ախր ո՛նց տամ. մի անգամ հիմարացա՝ փող պարտք արի, հինգ տարի քերթեց կաշիս... Բայց էլի մեր ցեղի մեջ մարդիկ կան, Սարոյենց ցեղը...

— Հա՛,— միջահատեցի ես,— լսել եմ. գյուղն երկու ցեղի է բաժանված և երկուսն էլ իրար վնասում են... Լավ չէ այդ, հայկական այդ աղտոտ հատկությունը զգվեցրեց: Ախր ի՞նչ ունեք իրար հետ, մի՞թե չեք կարող հաշտ, գոնե առանց իրար վնասելու ապրել:

— Հը՛մ...— արեց նորից ծերունին,— երևում ա, որ նրանք արդեն իրանց կողմն են քաշել քեզ... Բայց, տե՛ս, վարժապե՛տ, կփորձես՝ կտեսնաս նրանց հետ գործ որ բռնես՝ կփռոշմանես... Թե՛ նրանց հողը հող չի, թե՛ մարդիկը՝ մարդիկ չեն:

— Լավ, լավ, թող բամբասանք... հավատացած կացիր, որ մեզ խաբել կամեցողը կզոջա: Ես լավի հետ լավ եմ, վատի հետ կրկնապատիկ վատ:

— Ապրե՛ս, կարգն էլ հե՛նց էդ ա... Բայց, քեզ համար եմ ասում, լավ կլինի, որ առվի է՛ն դրադի հողերն էլ մեկ տեսնես:

—Այդ թո՛ղ, ինձ այն ասա, թե ինչո՞ւ ձեր գյուղացիք այդքան խմում են և բոլորն էլ կարծես խոսքը մեկ են արել, որ մեզ միշտ խաբված պահեն... Մենք խո իրենց վնաս տալու չենք եկել... Քիչ առաջ, դուքանում երեցփոխն ուզեց գյուղի մասին մի քիչ ճիշտ բաներ ասի մեզ, քիչ մնաց կարտեին խեղճին:

Ծերունին գլուխը կախ մնաց մի բուպե, հետո նորից ինձ նայեց իր անբիր աչքերով, բռնեց ձեռքս, սեղմեց ու ասաց.

— Ա՛յ, քեզ մատաղ, պարոն եղբայր, ինչո՞ւ ես իզուր եկել չցաված գլուխդ ավետարանի տակ դնում... Ծեր ջահիլների հետ, աստված ազատի, գործդ լավ բռնիր հա՛... Էլ առաջվան սերունդը չի՛ մնացել, ո՛չ... դալբություն¹³, սո՛ւտ, ինչ ասես՝ քաղաքիցը լցվել ա մեր կողմը... Ա՛յ, երկաթուղին, այդ անիծված մաշի՞նը բերեց բոլորը... Մեր ջահիլները քաղաք շա՛տ տեսան, շա՛տ... Լսիր քեզ ինչ կասեմ... Ես կույր եմ, չէ՛ լավ, որ ծարավ լինեմ և ուզենամ բուն աղբյուրը գտնել, թե ցույց տվող չլինի՝ կգտնե՞մ... Ո՛չ, ստիպված՝ պիտի կեղտոտ ջրիցը խմեմ... չեմ էլ տեսնում ախր, որ նա կեղտոտ ա... Խմում եմ, խմում՝ մինչև ծարավս կտրի... Դե՛, խմածս էլ ամենից շատ՝ կեղտ կլինի, որովհետև կեղտը միշտ ջրի երեսին ա կանգնում, միշտ ավելի շուտ ա մարդուս բերնին մոտենում... ըստենց էլ մեր հիմիկվան սերունդը, հենց որ քաղաք են ընկնում, ճանապարհը, աղբյուրի ճանապարհը ցույց տվող չկա—նրանք էլ ծարավ, ինչ կեղտոտ ջուր ասե՛ս խմում են... Ա՛յ, հենց վրաները որ նայես, կհասկանաս: Խո տե՛սել ես ինչպես են հագնվում. իրանց հայրերը հլա փափախով, արխալուղով են, իրանք մեկ էլ տեսար բինջակ, կարտուզ, ճոճոան կոշիկ, ձեռքին փե՛տ, մատանի... ըստենց էլ ամեն բանը.

¹³ Խաբեություն:

ինչ որ հայրերն են տալիս՝ չեն վերցնում. ծարավ են՝ քաղաքի կեղտոտ ջրերիցն են խմում, էն անիծված տեղումը մեկ մարդ էլա չկա, որ մեր տղերանցը բռնի, տանի բուն աղբյուրի մաքուր ջրին...

— Այդ ձե՛ր, հայրերիդ պարտքն է, ինչո՞ւ չեք կրթում, նրանց լավ կողմը ուղղում:

— Հը՛մ... ուղղե՛լ, սովորեցնե՛լ... Տո՛ հիմիկվան աշխարհն այլ է, այլ. հիմիկվան որդիքը ոչ իրանց հորն են մարդատեղ դնում, ոչ էլ թողնում, որ նրանք մի խոսք ասեն: Հրե՛ն, երեկ երեկո չե՞ր, որ լսում էի, թե ինչպես եղբորս որդին իր հոր վրա գոռում էր թե՛ «ի՞նչ ես հաչում քյաֆթառ շան պես, դարաչի կտրել գլխիս»...

Ի՞նչ առարկեի, չե՞ որ ինքս էլ հաճախ տեսել էի, թե ինչպես որդին գոռում է հոր վրա, և հայրը խեղճ ու կրակ՝ արտասուքի էր դիմում, իրեն մխիթարելու համար:

— Բա՞ս— շարունակեց ծերունին,— եղպես են, է՛դպես... Բայց այ, բան չեմ ասիլ, եթե որդիս արժանիք, ինձնից ավելի կատարելություն ունենա և ինձ հրամայի սուս կենալ... Ուրախ էլ կլինեմ: Գլուխս նրա ոտի տակին կդնեմ. Բայց մեկ իմանամ է՛, որ նա ինձնից լավն ա, խելո՛ք, կատարյալ... Աշխարհս էլ հենց առաջ չի երթալ, թե որդին՝ հոր վրա կատարյալ չլի... ըտենց չի՞:

— Այդպես է:

— Շա՛տ ապրե՛ս... Ես մի՛շտ մտածել եմ, որ կատարյալ ուսումը մարդուս լավացնում ա, համա կիսատը՝ լրբացնում:

— Ճիշտ է:

— Ա՛յ, մի երգ էլ ունեմ ասած դրա վրա.

Լավ կարդալը, որոյակ սիրուն,

Կլինի տանդ մեծ սյուն,

Կտա քեզ համեստություն:

Կիսատ կարդալը, որոյա՛կ անպետք,

Չի թողնի ո՛չ մի լավ հետք,

Կդարձնի քեզ լիրբ, անտուն... . .

— Լավ չե՞մ ասել... Հետո ավելացնում եմ թե՛

Ավելի լավ է մնալ տգետ,

Քան ուսանիլ կիսատ, անպետք:

— Դու երևի շատ այդպիսի դրվածքներ կունենաս:

— Ունեմ: Բոլորը դրել եմ տվել մի տետրակում... . . Հիմի ճաշի ժամանակ ա. թե արժան կհամարես, վեր կաց գնանք մեր տուն, համ կճաշենք, համ էլ կասեմ քեզ բոլորը:

Ու ոտքի ելավ: Լռությամբ թևը բռնեցի, և սկսեցինք իջնել դեպի հրապարակը, որից հետո էլ ջրաղացի առուն:

Կույրի խոսակցությունը հաճույք էր պատճառում ինձ: Երևում էր, որ մարդն աշխարհ էր տեսել, այլև իր 10 տարվա կուրության ընթացքում, ինքնամփոփ խորհրդածություններով, հասել էր այն ամենին, ինչ որ ժողովրդի իմաստությունն է արտադրում:

Ճանապարհին նա քիչ խոսեց: Հրապարակից անցնելիս, նկատեցի, թե ինչպես գյուղացիք հետաքրքրությամբ մեզ էին դիտում՝ ակնարկներ անում միմյանց և ժպտում:

Երբ անցնում էինք Գալոյի խանութի առջևից, որդին, որ նստել էր նստարանի վրա, հեզնոդ ժպիտով մեզ նայեց:

— Ընկերս դեռ այնտե՞ղ է,— հարց տվի նրան՝ գինետանը ակնարկելով:

— Ո՛չ,— ասաց նա,— նոր դուրս եկան խմբովին և վարժապետի մոտ այդ կողմը գնացին:

Կույրը, քիչ անցնելուց հետո, թեքվեց դեպի ինձ և ցած ձանով ասաց.

— Հիմի մինչև երեկո կլակեն, հետո կսկսեն կռիվ, դալմադալ... ափսո՛ս ընկերդ:

- Կուղարկենք, կկանչենք նրան:

- Հա՛, թող գա. ի՞նչ նրանց ընկերն է: Մենք էլ օղի, գինի ունենք ճաշին, բայց դեհ, քանի էս ողջ եմ, իմ տունը հարբեցողի երես չի տեսնի...

Հարբեցողը ոնց որ մի խոզ աղտոտ,

Ցեխի մեջ թաթախում է ձեռք ու ոտք.

Դնչովը լկատում ա ցեխը,

Գլխի տեղակ՝ գլուխն ա դառնում տրեխը:

— Այդ է՛լ քոնն է:

— Իմն է. ես ուրիշի գրածները չեմ ասում: Լսիր մնացածը... առուն հասա՞նք... Դե լավ, ջաղացի տակն ա կարմունջը, բայց նեղ ա, դու անցիր, հիմիկանց դենը ես մենակ էլ կարամ գնալ, սովոր եմ... դու լսիր մնացածը.

Թե ուզենա մի խոսք ասել,

Կասես իշի ձեն ես լսել.

Վայ թե քեֆին ես կպել...

Բերնի ցեխը վրադ շուռ կտա

— Այդ տողը չեղավ, բարեկամ,— ժպտացի ես:

— Հա, գիտեմ... — Արտիցը գալիս ուրիշն էի մտածում գտնել, բայց դու ռաստ եկար... վնաս չունի, գիշերս պառկելիս կգտնեմ... Հիմի լսիր վերջին կտորն էլ.

Հարբեցողը ո՛չ տուն ունի, ո՛չ ընտանիք.

Որտեղ գինի-ընտեղ նրան հարսանիք.

Մարտիրոսը ճիշտ է, գինի խմել էլ գիտե,

Բայց չի՝ կորցնում մարդկային իսկ արժանիք...

Հագիվ անցել էինք առվից և պտույտ էինք գործում ինչ-որ քարակույտերի առջևից, որ ո՛չ շատ հեռու լսվող մի աղմուկ՝ կանգ առնել տվավ կույրին:

— Բո՞... — կանչեց նա վախեցած, — կռիվ ա. կասես մեր տան կողմերումն ըլի, մեր տղերանց ձենն ա...

— Ձեր տունն այդքան մո՞տ է:

— Հա՛. էս երևցողը եղբորս՝ Հաբեթինն ա, հետո մերը... Հլա մեկ շատ-շատ գնանք:

Մտատանջ ու վախեցած ծերունին թեև խփվում էր պատերին, գայթում էր հաճախ, բայց շտապով առաջ քայլեց:

Քիչ հետո կանգ էինք առնում մի երկհարկ շինության առաջ, որի մոտից դեպի վտակն էր փոփում ընդարձակ, ծառազարդ և սիրուն պարտեզների մի շարք: Հիրավի, ծերունին իրավունք ուներ, առվի այս կողմերի հողերը շատ ավելի չավ ու բեղմնավոր էին երևում:

Այդպես էլ էր: Սարոյենց ցեղի բռնած կողմը, հրապարակից սկսած դեպի վեր՝ տարօրինակ կերպով տները գուրկ էին պարտեզներից, մինչ այս կողմը լիքն էր ծառաստաններով ու ջրերով:

Բայց երկար չկարողացա շուրջս զննելով զբաղվել, որովհետև կույրի տան առաջ տեղի էր ունենում մի այլանդակ տեսարան:

Խանութի հետևում խմող-արբեցողների խումբն էր ամբողջովին այնտեղ և դեռ մի նոր դեմք էլ ավելի: 10—15 հոգի, բոլորն էլ արբած, երերուն, աղմկալից ձայնով խոսող, միմյանց չհասկացող—ծողովվել էին ինչ-որ գերանների կույտի առաջ և աղմկում, կանչվոտում էին:

Անտառապահը, վարժապետը, նոր դեմքը, որ, ինչպես տեղեկացա, Ջավադի եղբայր տանուտերն էր, խառնվել էին իրար: Անտառապահի դեմը կտրել էր վարժապետը և ճգնում էր համոզել նրան, իսկ Ջավադի եղբայրը կանչում էր.

- Ինչի՞, ախպե՛ր, փետ են գողացել, թող պրատակով շինվի... ո՞ւր եք ողջ գյուղը ձեր կրակովը երում...

— Աստավ, Ալեքսե՛յ, նո՛ւ... — համոզում էր ուսուցիչը:

— Ինչո՞ւ գողացած, — գոռում էր մի երիտասարդ, որ կույրի որդին էր, — էս փետերը էս առե՛լ եմ, առել...

— Աստված գլխիդ քա՛ր գցի: Թորո՛ւ, — ձայնում էր մի պառավ էլ հեռվից, — տո՛ւնդ գլխիդ ընկնի, բաս մինակ մե՞զ տեսաք...

Մյուս գյուղացիք շրջապատել էին, իսկ թավադը, չարամիտ քրքիջը բերնին, ընկեցիս մի կողմն էր քաշել և ինչ-որ բան էր բացատրում տաքությամբ:

Շրջակա տանիքներից, փողոցի անկյուններից, Գալոյի պատշգամբի լուսամասից՝ դուրս էին ցցվել գլուխներ, կին, մանուկ, տղամարդ՝ կիտվել էին ամեն կողմ:

Եվ ամբողջ այդ աղմկող խումբն այնքան հարբած էր, որ իրար վրա էր ընկնում, առանց միմյանց լսելու գոռոռում, վիճում:

— Սա՞ ինչ ա, տո...— առաջ քայլեց կույրը բարձրաձայն կանչելով,— Հակոբ՛, ա՛յ տղա, Արա՛մ, դա՛ ինչ ա, ի՞նչ ա եղել...

Ամուսնուն տեսնելով, ճչացող պառավը մոտ վազեց, բռնեց թնիցն ու ասաց.

— Ի՞նչ պիտի լինի, տնա՛շենի մարդ, հրե՛ն, Սարոյենք մատնել են, պահապանն էլ եկել՝ պրատակով ա գրում...

— Ո՞նց թե պրատակով, ինչի՞...

— Փետերի համար... էն նոր բերած տախտակացուների... ասումա՛ գողացել էք, ծածուկ բերել, յա 10 մանեթ կտաք, յա թե չէ՝ փետերն էլ տանում եմ ու ձեզ էլ դատաստանի քաշ տալիս...

— Բո՞... բա ըտենց բա՞ն կըլի,— արեց կույրը,— ինչի, մենակ մե՞րը տեսավ... Ես էդ օձ Թորոսի հորը... տո մեկ դենը կացեք տենա մ... Ո՞ր ա արեշիկը, վարժապե՞տն ուր ա...

Ասաց, հրեց իր դեմը կեցողներին ու քայլեց դեպի գերանների կողմը, որի տեղը նա լավ գիտեր և գուշակում էր, թե նրա շուրջը պիտի կենտրոնացած լինեին աղմկողները:

— Հա՛, հրես եկավ Մարտիրոսը ինքը,— նկատեց տանուտիրոջ օգնականը,— հլա մեկ արի, Մարտիրոս, էս ո՞ր ա քո աղեն մեշի՛ցը ծառեր գողացել բերել:

— Ադա, ի՞նչ ես հաչում,— ճչաց նրա վրա կույրը,— ո՞նց թե գողացել... մեկ գնանք քո տունը, տեսնենք դո՞ւ ես մեշեն (անտառը) դարտակել-բերել, թե՞ մենք... ո՞ր ա արեշիկը...

— Ըստեղ եմ,— հառաջացավ դեպի նա երերվելով անտառապահը, — դու... էս փետը պրատակով, տասը մանեթ...

— Ո՞նց, տասը մանեթ... տո ես քեզ նման հարբանին տասը սիլլա (ապտակ) կտամ, որ քիչ խմես... ինչի՞, բիլե՞թ չունեմ, փետ բերելու ինձ իրավունք չկա՞...

— Ունես... էս փետը... գողացած ա. ե՛ս... էս կտրել էի Սարոյենց համա... ը՛րմ... յանի ինձ համար...

— Տո ի՞նչ ես դուս տալի, լավ տեսե՛լ էս փետը, թե էս խլեզ քոխվին էս ականջ դնում, յա թե չէ փո՞ղդ ա պակասել ու մարդ չգտա՞ր գեղումը...

— Ադա քոռ, քո՛ռ...- մեջ ընկավ տանուտերի օգնականը, մի լիրբ ծիծաղ դեմքին, դու— որ չես տեսնում գերանները, մենք չե՞նք տեսնում... էլ ո՞ր ես ուշունցի (հայհոյանք) տանում բանը... էն ա ասա, որ գողացել-բերել էք, հանիր մի ոսկի կոխիր ձեռքը, փետն էլ յա տուր տանենք՝ պրծնի գնա էլի... ո՞ր ես կրակը մեծացնում...

— Տո չոռ ու ցավ կտամ, կտա՞մ... որ տանեք...

Վարժապետը, որի աչքերը փոքրացել էին, բայց ճգնում էր զսպել իրեն և տեղնուտեղը կանգնած՝ օրորվում էր, շրթունքները պրկում, ձեռքի փայտն ամուր կոխում գետնին, ճակատը կնճռում և աշխատում էր խիստ կերպարանք ստանալ— փորձեց միջամտել:

Եվ երբ կույրը, տանուտերի օգնականն ու անտառապահը՝ գրեթե երես-երեսի մոտեցրած, ոտների վրա լարված, երեք աքաղաղների պես ճչում էին, նա ձեռքը 3—4 անգամ թափահարեց, գահավիժմամբ առաջ նետվեց, երկու թևերով լայն շարժում գործելով ետ մղեց շրջապատողներին, մտավ աքաղաղների մեջտեղ, ուժգին հրումով հեռացրեց նրանց միմյանցից ու գոչեց.

— Յավա՛շ... յավաշ ասում է՛՛... յավաշ ասում եմ է՛՛... յավաշ է՛ս էլ ասեմ... Դո՛ւ, Ալեքսեյ, պաշո՛ւ (կորիք)... հեռու գնա... Ըտենց... Դու էլ, քյոխվա, ռեխո քեզ քաշիր ու յալա՛, դենը... Ըտենց... Հիմի դո՛ւ, ամի՛, ինձ լսիր...

— Ինչի՞ «յալա, դենը»,— ձայնեց՝ ոտների վրա ցցվելով, քյոխվան,— յանի ուզում եք, որ ցեպս¹⁴ կախե մ... յա... յա թե չե... Ադա, ո՞ւր ա գգիրը... Շան որդի Սահակ, էդ ո՞ւր ես կորել...

— Տո սուս է՛՛... սուս մեկ,— կանչեց նրա վրա վարժապետն ու սաները լայն-լայն դնելով՝ ձգնեց հավասարակշռություն ստանալ չօրորվելու համար։ Հետո կուրծքը ցցեց, գլխարկը պինդ կոխեց գլխին, դեմքը կնճռեց ու ասաց.

— Ո՞ւր ա Ջավաղը... Հա՛, ըստե՞ղ ես... Լավ, ա՛յ ամի, խո տեսնո՞ւմ ես էդ շան որդի կաղին... խո տեսնո՞ւմ ես... Լավ նայիր... չե՞ս տեսնում, ի՞նչ ա, աչք չունե՞ս... թյո՛ւ ես դրա... էս ամենը դրա բանն ա... էս խեղճ աբեշչիկը սկի էլ չեր իմանում, որ ձեր Արամը փետ ա քերել, գեղն էր եկել, որ Բախշիենց Մուրադի գողացած փետերը բռնի։ Դե՛, Ջավաղի բարեկամն ա ախր, խո գիտե՞ս... Հը՛մ, ինչ ա, որ նրանը մոռանա, սրան շուտ տվավ դե՛սը... Ամա, բայց որ...

— Հա՞...— միջահատեց նրան կատաղությամբ կույրը, - ո՞ւր ա էդ շան որդին, էդ, էդ...

Ու փայտը բարձրացրեց:

— Փիե՛, փիե՛...— կանչեց հեովից Ջավաղը վախեցած,— տո, էդպես շա՞ո կլինի... չե՞ս ամաչում, վա՛րժապետ...

Հետո մեկեն, վախը փոխելով հանդգնության, կամ ավելի ճիշտն ասած, վախն ավելի սաստկանալուց, մի քայլ առաջ նետվեց ու ահավոր ճիչով կանչեց.

— Տեսնո՞ւմ եք էս շան ցեղը... էս շան... այ ես ձեր... այ ես ձեր...

Ու միմյանց հետևից, կարճ փայտը ցցած, կաղ ոտքի վրա լարված, կոկորդը պատռելու չափ ճչալով՝ սկսեց նա այնպիսի հայհոյանքներ, այնպիսի լկտի բառեր, որ լսողները խառնվեցին իրար, վարժապետը երկու ձեռքերով ականջները փակեց, անտառապահը ապշած՝ ետ քաշվեց, իսկ ընկերս բերանբաց մնաց:

Շարունակելով կաղիկը ամենի վրա իշխող աղաղակներն ու հայհոյանքները, վախից գունատ, սոսկումով լի աչքերը, նա կամաց-կամաց ետ քաշվեց, ապա թքեց և սկսեց հեռանալ դեպի առուն։ Այնտեղ, փոխանակ կամուրջից անցնելու, երկար կոշիկներով մտավ ուղղակի ջրի մեջ, այնտեղից էլ դարձավ, էլի ճչաց մի բոպե, առվի մյուս կողմն էլ մի վայրկյան մեզ նայելով հայհոյեց և անհետացավ...

Մի բոպե ամենքը լուռ էին, հետո հանկարծ մեկը քրքջաց, ապա ծիծաղ երևաց բոլոր դեմքերի վրա, իսկ կույրը, փայտը ցած թողնելով ասաց.

- Ը՛մ, էս քո վախկոտ հոգուդ...

¹⁴ Գյուղատնտեսական նշանը, շղթան:

Այնուհետև մեկեն աղմուկն իջավ, մարդիկ սկսեցին ցրվել, մնացողները հանդարտ, համոզիչ կերպով շրջապատեցին անտառապահին, և չէր անցել հինգ րոպե, որ տանուտերի օգնականն անհետացել էր, իսկ վարժապետն անտառապահի թևը մտած, կույրի առաջնորդությամբ, հետևներիցը մենք էլ, մտանք մի ընդարձակ սենյակ, ուր շուտով սփռոց փովեց, և երևաց շիշերով օղին և գինին...

- Ըտենց, հա՛... — ձայնեց վարժապետը, — ա՛յ, հիմի լավ էլավ... Տո, ի՛նչ գողացած փայտ, ի՛նչ տանուտեր... ողջ գեղը, բոլոր գեղերը գողանում են... Դու գինի՞ ասա, գինի՛... խմենք, Ալեքսեյ, կը չորտու¹⁵ պրատակով-մրատակով... ինչի՞, դու չե՞ս իմանում, որ մեկը հենց ինքը տանուտերը ողջ անտառը թալանում և ու տարեկան ինչքան տախտակ և ծախում... նա, վազմի՛, պե՛յ (ա՛ն խմի)... քո կենացը, Մարտիրոս ամի...

Եվ երբ սկսել էինք ուտել, կույրը, որ լուռ և գունատ, պատառներ էր շինում, երկար չխոսելուց հետո՝ մեկեն ինձ դարձավ և խուլ ձայնով ասաց.

- Մարդիկ կան, պարո՛ն եղբայր, որ ծնվելու օրիցը հենց՝ իրանց տեղումը չեն ծնում, ուրիշ տեղի վայել են, բայց բախտը նրանց ցեխի մեջ և բերել-քցել... Մարդիկ էլ կան, որ ծնած օրիցը շան կաթ ծծածի պես շուն են ըլում, բայց բախտը նրանց մարդկանց մեջ և բերում քցում... ո՞ւր ես եկել մեր գեղը, ափսոս չե՞ս... Ա՛ն, ա՛ն մի-մի բաժակ էլ մենք խմենք, բայթի թե մի քիչ անասունի նման մենք էլ կարողանանք մտածել, թե չէ՝ մարդու պես ապրելը մեր բանը չի... ու տեղը չի... Ըտենց չի՞, վարժապե՛տ...

— Թո՛ղ, թո՛ղ, ամի՛... — խմեց՝ վարժապետը տխուր, խիստ տխուր դեմքով, — խմե՛նք, խմենք, որ մոռանանք, թե չէ՝ մարդու պես չի՞ ապրվում, չէ...

¹⁵ Սատանային թող գա, թող գրողը տանի: